

**КОГНІТИВНІ ТА МОВНІ МЕХАНІЗМИ УТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ
ТА ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У ТВОРАХ ЖАНРУ ФЕНТЕЗИ
(на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів)**

*Александрук Ірина Володимирівна,
ст. викл.
Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету*

У статті розглядаються когнітивні та мовні механізми утворення неологізмів та okazіоналізмів у творах жанру фентезі. Основними рисами лінгвістичних інновацій є їх креативність, інформативність та деталізованість. Кожна інновація створюється у свідомості письменника і отримує своє мовне вираження. Для створення нових слів автор використовує весь арсенал мовних засобів, що підпадають під дію різноманітних когнітивних механізмів. Кожна нова лексична одиниця називає реалії та явища фентезійних можливих світів, які не мають ніякого вираження окрім мовного, і які утворюють мовну картину можливого світу.

Ключові слова: неологізм, okazіоналізм, можливий світ, мовні та когнітивні механізми.

Актуальність дослідження визначається недостатньою вивченістю механізмів утворення неологізмів та okazіоналізмів, що зустрічаються в творах жанру фентезі сучасних англійських та американських авторів.

Метою дослідження є виявлення основних когнітивних та мовних механізмів утворення інновацій. Згадана мета зумовлює конкретні **завдання**: виявити когнітивні механізми утворення інновацій; виявити основні способи та структурні моделі утворення нових лексичних одиниць.

Об'єктом дослідження є мовні та когнітивні механізми утворення неологізмів та okazіоналізмів.

Предметом дослідження є структура та семантика нових лексичних одиниць з урахуванням особливостей їх вживання та функціонування у творах жанру фентезі.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі когнітивних та мовних механізмів утворення інновацій, їх семантичних та структурних характеристик.

Характерною особливістю фентезійних творів та можливих світів, які у них відображені, є вживання неологізмів та okazіоналізмів. Використання численних інновацій слугує, з одного боку, показовою характеристикою індивідуального авторського стилю та мовлення. З іншого боку, вони є складовою частиною мовної картини можливого світу, сприяють виявленню особливостей лінгвокреативної діяльності людини, вербальних механізмів її адаптації до світу.

О.С. Кубрякова зазначає, що новотвори функціонують в межах створених текстів чи дискурсів і їх форма та значення тісно з ними пов'язані. Вони розуміються через текст і загальний його задум, так як існують як контекстно обумовлені, експресивно навантажені, що вбирають семантику сусідніх знаків [Кубрякова 2004, 418–422]. І.В. Малиновська зауважує, що неологізми в більшості випадків позначають абстрактні поняття, котрі важко піддаються опису, і відповідно мають розгорнуті, детальні, пов'язані із контекстом дефініції-мікротексти [Малиновська 2007, 198].

Під неологізмом розуміють слово чи зворот, створений для номінації предмета чи для вираження нового поняття [Селіванова 2006, 417–418]; лінгвістичну інновацію [Bloomer, Griffiths, Merrison 2005, 134–136; Harly 2006, 92–96;]; індивідуальну лексичну одиницю [Кубрякова 2004, 418–422]; *nonce formations or ad hoc formations*; *fictitious words* [Anderson 2007, 324; Holemhaus 2007, 17–22; Munat 2007, 168–173]; нову лексичну єдність у сукупності своєї форми та значення або зовсім нове значення певної лексичної одиниці, яке додається до вже наявного, але яке не є зафіксованим у словниках, що виникає за для акту комунікації і сприймається як нове протягом певного періоду часу [Herberg, Kinne 2004, 346].

До неологізмів належать і okazіоналізми. Okazіоналізмом називають індивідуально-авторські новотвори [Селіванова 2006, 417–418], які характеризуються креативністю; є контекстуально залежними та мають непрозору семантику [Малиновська 2007, 198; Munat 2007, 168]. Okazіоналізм може по-новому називати відомий предмет, а також позначати невідому реалію можливого чи реального світу. Okazіоналізми не можуть самостійно виступати як номінативні засоби, а лише через зіставлення з відповідними синтаксичними структурами, які експлікують значення okazіоналізму. Всі нові одиниці виникають в конкретному випадку мовлення, тобто починають своє життя як okazіоналізми. На думку Ю. А. Зацного термін okazіональний сам по собі констатує той факт, що слово виникло в мовленні, але не закріпилося в мові. До okazіоналізмів дослідник відносить всі інновації, які утворилися для задоволення комунікативних потреб, але не ввійшли в певний момент часу до лексичної системи тієї чи іншої мови [Зацний 1999, 15–16]. А. Е. Левицький зазначає, що неологізми – це нові слова або словосполучення, які виникли в певний період розвитку суспільства і займають периферійне місце у лексичній системі мови, а okazіоналізми знаходяться на межі лексичної системи мови та мови певних соціо та ідіолектів [Левицький 2005, 16–21; Левицький 2001, 112–113]. Дослідники вважають, що основна відмінність okazіоналізму від неологізму полягає в тому, що неологізм може швидко лексикалізуватися, тобто потрапити до словникового складу мови та ментального лексикону людини [Левицький 2005, 17; Herberg, Kinne 2004, 348].

Створення неологізмів та okazіоналізмів представляє собою складний мовленнєво-розумовий процес, що реалізує водночас різноманітні когнітивні та мовні механізми. Більшість вчених виокремлюють наступні когнітивні механізми: аналогія; асоціація; опозиція; меліорація; асиміляція; акцентування; понятійна компресія; деталізація [Зацний 2001; Левицький 2001; 2005; Кубрякова 2004; Jarema, Libben 2007, 2–6]; до мовних відносять афіксацію; словоскладання; скорочення; запозичення; семантичні способи словотвору; конверсію; вигадування слів; інновації, що складаються із багато структурних елементів [Зацний 2001, 20–38; Harly 2006, 92–97; Holemhaus 2007, 13–35].

При використанні запозичених лексичних одиниць, які вживаються самостійно або входять до складу слів-комполіт, діє когнітивний механізм асиміляції. В мові асиміляція може відбуватися на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях. В нашому дослідженні запозичення з інших мов представлені наступними прикладами: а) запозичене слово значення, вимова та написання якого залиша-

ються без змін, наприклад, *A halsband is a collar used to launch a hunting hawk on an attack* [Goodkind 1994]. В перекладі з німецької мови Halsband означає "нашийник" [БНРС 2004, 109].

б) До основи слова, яке вживається в англійській мові, додаються префікси, закінчення чи суфікси, запозичені з різних мов світу, наприклад, *Sonor + us* [Rowling 2000]; *Deletri + us* [Rowling 2000]; *Descend + o* [Rowling 2007, 85]; *Silenc + io* [Rowling 2003].

в) Український дослідник Ю.А. Зацний виокремлює внутрішньомовні запозичення, тобто запозичення із американського варіанту англійської мови до британського (з британського – до американського) та запозичення із соціолектів [Зацний 2001, 8]. Так, прізвище героїні Дж. Роулінг *Skeeter Rita* [Rowling 2007, 26] запозичене з сленгу, де вживається на позначення "комара". Даючи героїні таке прізвище, автор підкреслює її здатність до магічних трансформацій, а також риси характеру. Рита Скітер могла перетворюватися на комаху і була дуже надокучливою. Отже, мотивація номінації реалізується шляхом метафоричного переносу внутрішньої форми слова "комар" надокучає – людина заважає, дратує. Крім когнітивного механізму аналогії при створенні неологізму був задіяний механізм асоціації.

Наступним способом словотвору є конверсія. В нашому дослідженні під конверсією ми розуміємо перехід однієї частини мови в іншу, перехід загальних назв у власні або перехід власних назв у загальні. Наприклад, прізвище директора школи магії *Dumbledore* [Rowling 1999] утворилося від назви стилю капелюшка, який був досить популярним у Великобританії в 1880–1890 рр. Отже, відбувся процес персоніфікації та перекатегоризації. Назва стилю капелюшка перейшла із категорії загальних назв в категорію власних назв людини. За версією Дж. Роулінг слово *Dumbledore* вживалося на позначення "джмеля" у 17–18 ст. Тоді в цьому випадку також відбулися процеси перекатегоризації та персоніфікації. Назва комахи перейшла із категорії загальних назв комах до категорії власних назв людини. При створенні цих нових слів був задіяний когнітивний процес аналогії.

Серед новотворів зустрічаються слова, що складаються із багато структурних елементів, такі як, *You-Know-Who* [Rowling 1999]; *He-Who-Must-Not-Be-Named* [Rowling 1997]; *the Goddess Who Must Not Be Named* [Salisbury 2004]; *Those-Who-Must-Be-Kept* [Rice 1988]; *Those-Who-Drink-the-Blood* [Rice 1988]; *Those-Who-Must-Be-Kept-out-of-Egypt* [Rice 1988]. В наведених прикладах когнітивний механізм аналогії задіяний при лексикалізації одиниць синтаксису.

Одним із найпродуктивніших способів утворення okazionalizmів у фентезійній літературі є вигадання слів. Нові лексичні одиниці можуть бути утворені із морфем або повнозначних слів, що входять до лексичного складу мови, інші належать до неіснуючих мов, і, які є контекстуально мотивованими. Такі відомі американські та англійські письменники жанру фентезі як Дж. Р. Р. Толкієн, Р. Джордан, Д. Фарланд, Т. Гудкайнд створили свою власну мову, "*alien language*". Наприклад, лексичні інновації *Quassin doe* [Goodkind 1995]; *bandu leaves* [Goodkind 1995]; *tava bread* [Goodkind 1995]; *Gurdyroot* [Rowling 2005]; *Elnesiders* [Salisbury 2004]; *Drakisland* [Salisbury 2004] є okazionalizmami, так як до їх складу крім слів, що функціонують

в сучасній системі англійської мови, входять також вигадані слова не існуючих мов можливих світів. Значення лексичних інновацій можна зрозуміти із значення другого компоненту та контексту. Когнітивний механізм асиміляції вступає в дію, коли okazionalizmi отримують парадигми англійської мови.

Зустрічаються okazionalizmi, що стають зрозумілими лише завдяки перекладу або детальному поясненню, що дає письменник в своєму творі. Так, Т. Брукс називає короля темних сил *Brona* [Brooks 1977], що в перекладі з древньої вигаданої мови гномів означає "повелитель, володар": *The central figure behind the war was a man called Brona – an archaic Gnome term for 'Master* [Brooks 1977]. Р. Джордан вживає в своєму романі цілі речення, що належать до вигаданих мов певних рас можливого світу, як наприклад, *Kuerai ti Wansho!"- Glory to the Builders!* [Jordan 1990], що в перекладі означає "Слава Будівничим!", чи *Tia mi aven Moridin isainde vadin – The grave is no bar to my call* – "Могила не є перешкодою для мого кличу" [Jordan 1990].

Одним з найпродуктивніших способів утворення нових слів є афіксація, що включає: а) суфіксацію – утворення нового слова за допомогою суфіксів: **V + or = N** – *Dementor* [Rowling 1999]; **V + er = N** *Put-outer* [Rowling 2007, 106]; **N + N + er = N** – *shapechanger* [Troop 2003]; **N + ic = Adj** – *Anbaric* [Pullman 1997];

б) префіксацію – утворення нової лексичної одиниці за допомогою префіксів: **counter + N = N** – *Counter-curses* [Rowling 1997]; *Counter-Action* [Rowling 2003]; *a counter-jinx* [Rowling 2000]; *a counter-charm* [Rowling 2003].

в). утворення нового слова за допомогою додавання префіксів та суфіксів: **un + N + ish = Adj** – *UnDursleyish (Dursleyish)*; **un + N + ing = N** – *Unfogging (fogging)* [Rowling 1999]; *de-Doxying (Doxying)* [Rowling 1998]; **anti + N + ing = N** – *Anticheating (cheating)* [Rowling 1997]; **anti + dis + N = N** – *Anti-Disapparation (Apparation)* [Rowling 2003]. У процесі створення інновацій задіяний механізм опозиції, який на мовному рівні представлений у вживанні префіксів та суфіксів, що мають заперечну та негативну семантику. Когнітивний механізм аналогії вступає в дію для економії часу і зусиль, коли найбільш впізнаванні та поверхневі структури мислення використовуються для утворення лексичних інновацій.

Когнітивний механізм лінгвістичної аналогії задіяний при утворенні нових одиниць за моделями лінгвістичної деривації. Так, значна кількість новотворів у нашому дослідженні є словами-композиціями, що утворені за аналогією до існуючих моделей в англійській мові: **N1 + N2 = N** – *a Forgetfulness potion* [Rowling 1997]; *a Messenger spell* [Rowling 2007, 30]; *a Hover Charm* [Rowling 1998]; **N1 + N2 + N3 = N** – *The Wartcap powder* [Rowling 2003]; *A Colour Change Charm* [Rowling 2003]; *campfires-fruits* [Jordan 1997]; **Adj + N = N** – *an Atmospheric Charm* [Rowling 2007, 210]; *the Red Eagle* [Jordan 1997]; *the Dismal Marshes* [Valente 2006]; **Part I + N = N** – *a Caterwauling Charm* [Rowling 2007, 450]; *an Extinguishing Spell* [Rowling 2003]; *a Disarming Spell* [Rowling 1998]. Деякі інновації утворені за аналогією до вже існуючих слів англійської мови, наприклад, назва інфекційної хвороби *dragon pox* [Rowling 2003] утворена за аналогією до англійського слова "chickenpox". Як і "chickenpox", *dragon pox* є хворобою, коли з'являється висип на шкірі. Отже, крім лінгвістичної аналогії є аналогія і за симптоматикою хвороби.

До семантичних способів словотвору відносять переосмислення лексичного значення слова, метафоричний та метонімічний переніс. Лексичні інновації, що зустрічаються в жанрі фентезі, виникли в наслідок переосмислення попереднього значення слова. При утворенні нового слова задіяний когнітивний механізм аналогії, тобто відбувається реінтерпретація слова. Таким чином, смислові рамки слова розширилися за рахунок утворення нових лексико-семантичних варіантів. Наприклад, *the Gobblers* [Pullman 1997] – це назва невидимих викрадачів дітей у циклі романів англійського письменника Ф. Пуллмана. В англійській мові слово *Gobbler* має значення "індик". Так, в семантичній структурі слова *Gobbler* з'явився ще один лексико-семантичний варіант "викрадач дітей".

Метафоричний переніс можна проілюструвати на прикладі назви однієї із марок віників, *Bluebottle* [Rowling 1997], в циклі романів про Гаррі Поттера. *Bluebottle* – це назва виду комах, що мають яскраво-блакитний колір. Таким чином, асоціація з кольором та здатністю літати є настільки сильною, що назва виду комахи переноситься на назву предмету. Отже, в основі метафоричного переносу лежить "здатність літати" та "колір". Взагалі сучасна лінгвістична наука визначає характер людського мислення як асоціативний. В основі людської пам'яті лежать асоціації різного ступеня складності, часу надходження та сфери застосування. Наявність асоціативних зв'язків обумовлює видалення інформації з пам'яті людини, на основі якої виникають різноманітні асоціативні зв'язки, що пізніше стають контекстуально обмеженими.

Отже, у створенні неологізмів та оказіоналізмів жанру фентезі задіяні різноманітні когнітивні механізми, серед яких визначальне місце підводиться аналогії та асоціації. Основними мовними способами утворення неологізмів у жанрі фентезі є словоскладання, запозичення з різних мов світу, семантична деривація. Основним продуктивним способом утворення оказіоналізмів є вигадання слів. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у продовженні дослідження мовних та когнітивних механізмів утворення неологізмів та оказіоналізмів, їх входження та функціонування у системі сучасної англійської мови.

В статье рассматриваются когнитивные и языковые механизмы образования неологизмов и окказионализмов в произведениях жанра фэнтези. Основными чертами лингвистических инноваций есть их креативность, информативность, детализированность. Каждая инновация создается в сознании писателя и получает свое языковое выражение. Для образования новых слов автор использует весь арсенал лингвистических средств, которые попадают под воздействие разных когнитивных механизмов. Каждая новая лингвистическая единица называет реалии и явления фэнтезийных возможных миров, которые не имеют никакого выражения кроме языкового, и которые составляют языковую картину возможного мира.

Ключевые слова: неологизм, окказионализм, возможный мир, языковые и когнитивные механизмы.

This article observes cognitive and linguistic mechanisms of neologisms' and occasionalisms' formation in the texts of the fantasy genre. The main characteristic features of linguistic innovations are creativity, information content and detailing. Each innovation is created in the consciousness of a writer and gets its linguistic representation. All linguistic resources are used to form a new word, they are influenced by different cognitive mechanisms. Each new lexical unit names the fantasy possible world reality, which forms the possible world's language picture.

Key words: neologism, occasionalism, possible world, cognitive and linguistic mechanisms.

Література:

1. *БНРС Большой немецко-русский словарь* / [авт. сост. Е.И. Лепинг, Н.И. Филиева, М.Я. Цвиллинг и др.: под общ. рук. О.И. Москальской]; В 3 т. Т. 1. /– М.: Русс.яз. – Медиа, 2004. – 760 с.
2. *БНРС Большой немецко-русский словарь* [авт. сост. Е.И. Лепинг, Н.И. Филиева, М.Я. Цвиллинг и др.: под общ. рук. О.И. Москальской].: В 3 т. Т. 2. /– М.: Рус.яз. – Медиа, 2004. – 680 с.
3. *Зацний Ю.А.* Розвиток словникового складу сучасної англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ століття : дис...доктора філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Юрій Антонович Зацний. – К., 1999. – 403с.
4. *Зацний Ю.А., Пахомова Т.О.* Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови / Ю.А. Зацний, Т.О. Пахомова. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 2001. – 243 с.
5. *Кубрякова Е.С.* Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира Российская академия наук. Ин-т языкознания / Елена Самоїловна Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. *Левицкий А.Э.* Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка: Монография / А.Э. Левицкий – Житомир: Редакционно-издательский отдел ЖГПУ, 2001. – 168 с.
7. *Левицкий А.Е.* Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі англійської мови) / А.Е. Левицкий // Вісник Житомирського держ. ун-ту. ім. І. Франка. – 2005. – № 23. – С. 16–21.
8. *Малиновська І.В.* Універсалізація термінології ХХІ століття: особливості вербалізації концептів у просторі англійського дискурсу наук про складність / І.В. Малиновська // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження перспективи / НАН України. Центр наук. дослідж. і викладання інозем. мов; Редкол.: А.Д. Белова (голов. ред) та ін. – К.: Логос, 2007. – С. 189–198.
9. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
10. *Anderson J.M.* The Grammar of Names / John M. Anderson. – Oxford, N. Y.: Oxford University Press, 2007. – 359 p.
11. *Bloomer A., Griffiths P., Merrison A.J.* Introducing Language in Use: [A Course Book] / A. Bloomer, P. Griffiths, A.J. Merrison. – L., New York: Routledge, 2005. – 495 p.
12. *Brooks T.* The Sword of Shannara [Електронний ресурс] / Terry Brooks – 1977. – Режим доступу до роману: http://www.greylib.su/?category=english-engan&altname=shannara_full_series.
13. *Farland D.* Runelords: The Sum of All Men [Електронний ресурс] / D. Farland – 1998. – Режим доступу до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengfan&altname=runelords_the_sum_of_all_men.
14. *Goodkind T.* Wizard's First Rule [Електронний ресурс] / T. Goodkind – 1994. – Режим доступу до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengfan&altname=wizard's_first_rule.
15. *Goodkind T.* Stone of Tears [Електронний ресурс] / T. Goodkind – 1995. – Режим доступу до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengfan&altname=stone_of_tears_sword_of_truth_book_2.
16. *Harly H.* English Words: A Linguistic Introduction / Heidi Harly. – Oxford: Blackwell Publishing, 2006. – 290 p.
17. *Herberg D., Kinne M.* Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahren in Dueschen / D. Herberg, M. Kinne – Berlin; New York: de Gruyter, 2004. – 370 S.
18. *Holemhaus P.* How to do (even more things) with nonce words (other than naming) / P. Holemhaus // Lexical creativity, Texts and Contexts / [edited by J. Munat]. – J. Benjamin Publishing Company, 2007. – V 58. – P. 13–39.
19. *Jarema G., Libben G.* Introduction: Matters of Definition and Core Perspectives / G. Jarema, G. Libben // The Mental Lexicon: Core Perspectives / [edited by G. Jarema & G. Libben].– Oxford: ELSEVIER, 2007. – P. 1 – 7.
20. *Jordan R.* Eye of the World [Електронний ресурс] / R. Jordan – 1990. – Режим доступу до роману: <http://greylib.uz/bookdetails.php?book=447&lang=1>.
21. *Munat J.* Lexical creativity as a marker of style in science fiction and children's literature / Judith Munat // Lexical creativity, Texts and Contexts: [edited by J. Munat] – J. Benjamins Publishing Company, 2007. – V 58. – P. 163–189.

22. *Pullman P.* The Subtle Knife [Электронный ресурс] / P. Pullman – 1997. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=english-engkids&altname=the_subtle_knife.
23. *Rice A.* The Queen of Damned [Электронный ресурс] / A. Rice – 1988. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=english-enghor&altname=queen_of_damned.
24. *Rowling J.K.* Harry Potter and the Sorcerer's Stone [Электронный ресурс] / J.K. Rowling – 1997. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengkids&altname=ves_harri_potter_na_angliiskom_all_harry_potter_books.
25. *Rowling J.K.* Harry Potter and the Chamber of Secrets [Электронный ресурс] / J.K. Rowling – 1998. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengkids&altname=ves_harri_potter_na_angliiskom_all_harry_potter_books.
26. *Rowling J.K.* Harry Potter and the Prisoner of Azkaban [Электронный ресурс] / J.K. Rowling – 1999. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengkids&altname=ves_harri_potter_na_angliiskom_all_harry_potter_books.
27. *Rowling J.K.* Harry Potter and the Goblet of Fire [Электронный ресурс] / J.K. Rowling – 2000. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengkids&altname=ves_harri_potter_na_angliiskom_all_harry_potter_books.
28. *Rowling J.K.* Harry Potter and the Order of the Phoenix [Электронный ресурс] / J.K. Rowling – 2003. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengkids&altname=ves_harri_potter_na_angliiskom_all_harry_potter_books.
29. *Rowling J.K.* Harry Potter and the Half-Blood Prince [Электронный ресурс] / J.K. Rowling – 2005. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengkids&altname=ves_harri_potter_na_angliiskom_all_harry_potter_books.
30. *Rowling J.K.* Harry Potter and the Deathly Hallows / Joanne K. Rowling – L.: Bloomsbury, 2007. – 607 p.
31. *Salisbury R.L.* Seticia [Электронный ресурс] / R.L. Salisbury – 2004. – Режим доступа до роману: <http://www.freeonlinereading.com/C1.htm>.
32. *Troop A.F.* Dragon Moon [Электронный ресурс] / A.F. Трооп – 2003. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=english-engfan&altname=dragon_moon.
33. *Valente C.M.* The Orphan's Tales: In the Night Garden [Электронный ресурс] / C.M. Valente – 2006. – Режим доступа до роману: http://www.greylib.su/?category=englishengfan&altname=the_orphans_tales_in_the_night_garden.